

A Study of Semantic Lexical Ambiguity in Farsi with a Cognitive Approach

Mehdi Sabzevari*

Abstract

Ambiguity is one of the most important issues in lexical semantics and linguistics, and it has been studied from different approaches so far. It has a very long tradition of research in the history of linguistic studies. However, this paper will open a new perspective in studying semantic lexical ambiguity based on analysis of some cases in Farsi language, and as a result a new cognitive- semantic hypothesis will be introduced and discussed. Studying ambiguity with a cognitive approach may have some theoretical advantages which are not limited to Farsi language, and it could be generalized to all languages. Lexical ambiguity could be found when a word or lexeme presents more than one meaning at the same time by which a language user cannot easily detect the actual meaning. There are also syntactic and pragmatic ambiguities, but this research is about the semantic lexical ambiguity. Some cases of lexical ambiguity are homonymy words that are pronounced, and spelled similar but they are different words with different meanings. In this paper, a new hypothesis will be introduced which deals with the semantic lexical ambiguity with a cognitive approach. This hypothesis will be called dual readings hypothesis of semantic lexical ambiguity.

Keywords: semantic lexical ambiguity, cognitive approach, dual readings hypothesis of semantic lexical ambiguity

---

Corresponding author, Assistant Professor of Linguistics, PNU University/Tehran; E-mail: m.sabzevari@Sharyar.tpnu.ac.ir; ORCID: 0000-0002-7471-7931

1. Introduction

Some cases of lexical ambiguity are homonymy words that are pronounced, and spelled similar but they are different words with different meanings. Polysemy also could lead to ambiguity when the context is not sufficient. However, another aspect of semantic lexical ambiguity could be seen in a word or lexeme when the word has both literal and figurative meanings, or explicit and implicit meanings, and the selection of the actual and final meaning is not easily possible for the recipient. Again, the context will remove ambiguity. Semantic lexical ambiguity is a result of double or multiple readings in a sentence or an utterance because of being some ambiguous word(s) in that linguistic unit. Homonymy words are by themselves ambiguous which will not be discussed in this paper. Ambiguity could not be considered as contextual sensitivity in which a change in the context may result in ambiguity. Context is the matter in contextual sensitivity. Semantic lexical ambiguity is typically relevant to co-text not context. Context could raise another type of ambiguity. Vagueness is different from lexical ambiguity in that way it refers to the general concept of a word not its specific feature(s). Ambiguity could be found between lexical meaning of a word and its figurative meaning. In Farsi for instance, the word *Bimar* has two different meaning of physically, or mentally, or morally ill. If someone refers this word to a person he could intend the lexical meaning which is physically or mentally ill, or its figurative meaning which is morally ill, and even a dangerous person. Moreover, if a word has polysemy meanings with explicit and implicit meanings it may be resulted in ambiguity. The main question of the present research is to find out if there would be an explanation with a cognitive approach for reaching out the actual meaning of a word which has semantic lexical ambiguity, and if this explanation could possibly lead to a hypothesis.

2. Methodology

All data presented in this paper are from spoken or written Farsi with no diachronic study. Some research has been done about this area in Farsi

which has been mentioned in the paper. Farsi language is very rich in lexicon, and many cases of words with semantic lexical ambiguity could be found in Farsi. Most of the researches in Farsi have been done in the framework of the lexical semantics. The main issue which is discussed in this paper is that in many cases, the lexical ambiguity could be found out in words with both primary and secondary meanings, and implicit and explicit meanings. While it might seem that recognition of lexical meaning from figurative meaning should be easy but there are many cases in Farsi which might have semantic lexical ambiguity because the recipient cannot come to a single reading of meaning of a word in a sentence or in a phrase, and more co-text, and also in some cases context is needed to remove ambiguity. That happens because speakers' minds have access to all primary and figurative meanings of a word at the same time especially when he/she is a native speaker of that language. The selected data reveal the semantic lexical ambiguity including both primary and secondary meanings in certain contexts at the same time. The hypothesis is proved to work out in analyzing this type of ambiguity in Farsi.

3. Results

In this paper, a new hypothesis will be introduced which deals with the semantic lexical ambiguity with a cognitive approach. Some cases with semantic lexical ambiguity in Farsi will be discussed regarding this hypothesis. According to this hypothesis, when a Farsi speaker hears or reads a word or sentence which has lexical ambiguity, his/her mind based on speaker's cognitive and linguistic competence processes the prototype meaning in the first phase. In this level, the lexical and primary meanings are retrieved and recognized. If there exists sufficient co-text then this primary meaning will be recognized, maintained and will be understood, and if co-text is not enough for understanding the real meaning of the ambiguous word, simultaneously the second phase or secondary schema would be

activated. Then, a semantic cognitive reading will be done in both implicit and explicit meaning levels of a concept and both levels will be activated in the speaker mind to recognize the real meaning. This reading could be reverse from figurative to lexical meaning based on the individual and past experiences of speakers which it would be then a marked reading. Mostly, the reading of meanings of a word begins with its prototype meaning.

4. Conclusion

The advantage of introduction of dual readings hypothesis of semantic lexical ambiguity is that it provides access to both lexical, primary and explicit meanings, and on the other hand, the secondary, figurative, and implicit meanings. This hypothesis is about ambiguity of word which has primary and secondary meaning or it has somehow metaphorical extension or figurative meaning. Dual readings is a result of ambiguity and it will change to single reading for a linguistic unit when further co-text will be provided. In the literature of cognitive linguistic from beginning up to now, the concept of schema plays an important role. It is as the primary meaning of a word in another word. It is the main source of a metaphorical extension of a meaning of a word which results in a figurative and implicit meaning in that word. Schema is as a prototype concept from which various related concepts may emerge. The hypothesis discussed in this paper verifies that the primary and secondary meanings are inseparable because the dual readings have access to both which in turn causes semantic lexical ambiguity. Semantic and cognitive of Farsi speakers and most probably other speakers of other languages benefit from such dual access to different aspects of meaning of a word. This hypothesis considers the fact that no secondary or figurative or implicit meanings of a word has an independent status without its relation to the lexical and prototype meaning of that word. This paper is to explain the cause of semantic lexical ambiguity and its effects with a new cognitive hypothesis.

دوماهنامه علمی- پژوهشی

د ۱۱، ش ۶ (پیاپی ۶۰) بهمن و اسفند ۱۳۹۹، صص ۲۰۱-۲۲۷

بررسی ابهام معنایی واژگانی در زبان فارسی با رویکردی شناختی

مهدی سبزواری*

استادیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

پذیرش: ۹۹/۰۲/۲۷

دریافت: ۹۹/۰۱/۰۳

چکیده

هنگامی واژه‌ای به تنهایی و یا در عبارت و یا در جمله‌ای دارای ابهام است که دارای بیش از یک معنی و یا چند معناست. سابقه پرداختن به ابهام زبانی به ارسطو و رواقیون بازمی‌گردد و این موضوع همواره مورد توجه فلاسفه و منطقیون نیز بوده است. باید بین چندمعنایی و ابهام واژگانی که ظاهراً مشابه هم هستند تمایز قائل شد. چند معنایی در مورد واژه‌ای است که دارای چند معنای به هم مرتبط هست، اما ابهام واژگانی در تعریف سنتی واژه‌های هم‌شکل (هم‌آوا - هم‌نویسی) هستند که هر کدام معنای مستقل و متفاوت و در فرهنگ واژگان هم مدخل جداگانه‌ای دارند. البته در تحقیقات زبان‌شناسی و در بسیاری از موارد، چندمعنایی را به نوعی ابهام واژگانی در نظر می‌گیرند. ابهام زبانی می‌تواند از نوع واژگانی، نحوی و یا کاربردشناختی باشد که در این مقاله صرفاً ابهام معنایی واژگانی تحلیل و تبیین خواهد شد. پرسش اصلی این مقاله عبارت است از اینکه آیا می‌توان از منظر زبان‌شناسی شناختی برای خوانش معنای حقیقی واژه دارای ابهام به لحاظ وجود هم‌زمان معنای حقیقی و مجازی و یا معنای صریح و ضمنی تبیینی یافت؟ با مروری گذرا بر رویکرد شناختی و تحلیل نمونه واژگان دارای ابهام معنایی واژگانی در فارسی به این پرسش پاسخ داده خواهد شد و فرضیه‌ای با عنوان خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی در ارتباط با تحلیل ابهام معنایی معرفی می‌شود. ارائه این فرضیه معنایی شناختی برای تبیین ابهام معنایی واژگانی دستاورد پژوهشی مقاله حاضر است.

واژه‌های کلیدی: ابهام معنایی واژگانی، رویکرد شناختی، فرضیه خوانش دوگانه، ابهام معنایی واژگانی.

۱. مقدمه

ابهام معنایی واژگانی نتیجه خوانش چندگانه از جمله یا عبارت و یا واژه‌ای واحد به دلیل وجود واژه دارای ابهام در آن واحد زبانی است. ابهام ممکن است با حساسیت بافتی^۱ یکی گرفته شود. حساسیت بافتی تغییر در محتوا به دلیل تغییر بافت است و ارتباطی با معنای واژگانی ندارد. مثل اینکه در جمله «من با تو حرف دارم»، تعبیر ضمائر من و تو بسته به شخص به کار برنده این جمله است و کاملاً متکی به بافت است، اما هیچ کدام دارای ابهام نیستند. در واقع ابهام معنایی واژگانی ارتباطی با بافت برون زبانی ندارد. نکته دیگر اینکه نباید نامشخص بودن^۲ را با ابهام یکی دانست. به طور مثال «من سه تا خودرو سفید، آبی و مشکی دارم» دارای معنای مشخص است و جمله «من سه تا خودرو دارم» دارای معنای کلی است. اما جمله «با ماشینم به شیراز رفتم» مشخص نیست منظور گوینده کدام خودرو است و در واقع معنای جمله نامشخص است، اما ابهام واژگانی ندارد. ابهام زبانی مربوط به مفهوم واژه است نه مرجع^۳ و ارجاع آن. ابهام لزوماً در جمله بروز و نمود ندارد. به طور مثال، شانه به خودی خود دارای ابهام است و حتی با جمله‌ای مانند «شانه‌ام شکست» (شانه به عنوان بخشی از بدن و یا وسیله آرایش مو) هم از آن رفع ابهام نمی‌شود. ابهام ممکن است بین معنای حقیقی^۴ و مجازی^۵ یک واژه باشد. در جمله «او بیمار است» ابهام بین معنای حقیقی تندرست نبودن به لحاظ جسمی و یا روحی و آدم دارای خصوصیات منفی است. همینطور در جمله «حالش خوب نیست»، واژه حال دارای ابهام است؛ اینکه به معنی بیمار بودن جسمی و روحی و یا روبه‌راه نبودن است بدون اینکه الزاماً بیماری خاصی در میان باشد. ابهام معنایی در هر زبانی وجود دارد، زیرا هر زبانی دارای واژه‌های چند معنا و هم‌آوا - هم‌نویسی^۶ است و اینکه سخنوران هر زبان با فرایندی ذهنی و با کمک بافت زبانی قادرند تا برداشت درستی از واژه دارای ابهام داشته باشند. ابهام را می‌توان بین معنای صریح^۷ و واژگانی هر واژه و معنای ضمنی^۸ همان واژه نیز یافت که به نوعی نتیجه چند معنا^۹ بودن واژه است. نکته دیگر اینکه همانطور که گفته شد ابهام با نامشخص بودن تفاوت دارد. به این ترتیب که در مورد ابهام واژگانی معانی کاملاً متفاوت با صورت آوایی و نوشتاری یکسان مانند واژه شیر یا شانه است، اما نامشخص بودن شامل مواردی است که معانی در یک واحد تجمیع می‌شوند.

به طور مثال، واژهٔ مادر بزرگ بسته به اینکه از سمت مادری یا پدری باشد نامشخص است و هر دو در مفهوم واحد مادر والدین بودن تجمیع می‌شوند. در این مقاله صرفاً به ابهام معنایی واژگانی پرداخته می‌شود و نامشخص بودن مورد بررسی قرار نمی‌گیرد. در موارد متعددی نیز ابهام فرازبانی و از نوع فرهنگی است که پژوهش مستقل در مورد آن سودمند و ضروری است.

در مورد تمایز معنای صریح و ضمنی، اگرچه به لحاظ کلاسیک تمرکز زبان‌شناسان ساختگرا و سوسور بر معنای صریح است، اما نشانه‌شناسی چون بارت (۱۹۷۴:۹) معتقد است که تمام معانی صریح به خودی خود درون‌مایه و نشانی از معنای ضمنی دارند. به نظر بارت معنای صریح نیز چیزی جز معنای ضمنی نیستند که با فرایند ذاتی شدن معانی در زبان جزو معنای ذاتی و اصلی و تحت‌اللفظی کلمه شده‌اند (*ibid*). اگر چه معنای صریح و ضمنی با هم متفاوت‌اند، اما تقریباً بسیاری از واژه‌ها دارای هر دو معنا هستند. زبان‌شناسانی چون هلیدی (۱۹۷۷) معتقدند که علاوه بر معنای صریح و معنای ضمنی، معنای متنی واژه‌هاست که اهمیت دارد. هنگامی که یک واژه ساده یا مرکب بر مفهومی مشخص دلالت دارد، معنی صریح را تحت اصطلاحات دیگر نیز بازمی‌شناسند (Cruse, 1986: 45, 271-277).

پرسش اصلی این مقاله عبارت است از اینکه آیا می‌توان از منظر شناختی برای رسیدن به معنای واقعی واژهٔ دارای ابهام معنایی واژگانی در جمله تبیینی یافت و آن را به صورت فرضیه‌ای ارائه کرد؟ در ابتدا میانی رویکرد شناختی و دستور شناختی لانگاکر به‌طور خلاصه اشاره خواهد شد. سپس بر اساس نمونهٔ داده‌ها و فرضیهٔ پیشنهادی پژوهش، تحلیل مربوطه ارائه خواهد شد. در این مقاله برای نخستین بار فرضیهٔ جدیدی ارائه خواهد شد که مشخصاً به تحلیل ابهام معنایی واژگانی در عبارت یا جمله یا بافت می‌پردازد و تحت عنوان فرضیهٔ خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی معرفی می‌شود. داده‌های مورد استفاده در این مقاله برگرفته از گونهٔ گفتاری و نوشتاری زبان فارسی امروزی معیار صرف‌نظر از تغییرات احتمالی تاریخی است و نمونه‌ها به‌صورت تصادفی و بر اساس شم زبانی نگارنده انتخاب و تحلیل شده‌اند و با توجه به ارائهٔ فرضیه‌ای جدید در این پژوهش انتظار می‌رود که دستاورد این پژوهش در مورد تمام واژه‌های مشابه دارای ابهام معنایی واژگانی فارسی قابل تعمیم باشد. گفتنی است بررسی و طبقه‌بندی داده‌های بیشتر به لحاظ گستره و تنوع مفهومی در این

مختصر میسر نیست، اما نتایج حاصل به تمام موارد مشابه قابل تعمیم است. وجه اشتراک نمونه داده‌های ارائه‌شده در این پژوهش برخوردار بودن آن‌ها از معنایی مجازی در کنار معنایی حقیقی و یا معنایی ضمنی در کنار معنایی صریح است که به‌تنهایی و مستقل از بافت دارای ابهام معنایی واژگانی هستند.

۲. پیشینه تحقیق

در زبان فارسی پژوهشی مشخص درمورد ابهام معنایی واژگانی در زبان فارسی از منظر شناختی صورت نگرفته است و مقاله حاضر اولین پژوهش در این مورد از منظر شناختی است. در کتاب صفوی (۱۳۸۳: ۲۱۷) ضمن برشمردن انواع و اقسام ابهام در زبان در مورد ابهام واژگانی چنین می‌خوانیم که دلالت چندگانه هر جمله می‌تواند ناشی از وجود واژه یا واژه‌هایی باشد که در آن جمله به‌کار رفته‌اند و به‌دلیل دلالت چندگانه‌شان، تعبیر معانی مختلفی را برای آن جمله ممکن ساخته‌اند. وی به طور مثال، جمله «رفتم یک شیر خریدم» را که دارای ابهام است ارائه می‌کند.

شیری (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «اهمیت و انواع ابهام در پژوهش‌ها» به جایگاه و کارکرد این ابزار زبانی در متون ادبی می‌پردازد. از نظر وی (۱۳۹۰: ۱۶) هر کلمه، اصطلاح، عبارت، جمله یا متنی که هنگام مطالعه، به درستی و با قطعیت فهمیده نشود و ذهن مخاطب را به بی‌معنایی، چندمعنایی و یا به معنایی نامتعارف و یا فراتر از صورت آشنا و معمول خود دلالت دهد، از مصادیق ابهام محسوب می‌شود.

فلاحی (۱۳۸۵) نیز در مقاله‌ای به بررسی ابهام در ترجمه ماشینی می‌پردازد. از نظر وی ابهام از جمله مختصات زبانی است که مشکلات فراوانی را در سیستم‌های ترجمه ایجاد می‌کند و سبب نامفهوم شدن یا نامرتبب شدن آن می‌شود. بهبودی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای به مقایسه ابهام نحوی و گروهی در فارسی و انگلیسی می‌پردازد. درمورد مبحث چندمعنایی نیز که با ابهام واژگانی بسیار مرتبط است به مقاله سبزواری (۱۳۹۷) رجوع شود. درواقع در پیشینه مطالعات زبان‌شناسی غالباً چندمعنایی را در کنار واژه‌های هم‌آوا - هم‌نویسه به‌عنوان گونه‌ای از ابهام در نظر می‌گیرند.

پیشینه و علاقه به مطالعات ابهام و دلالت چندگانه سابقه‌ای بسیار طولانی دارد و می‌توان

آن را در میان فیلسوفان و منطقیون تا زمان ارسطو دنبال کرد. زبان‌شناسان غیرایرانی در دهه‌های اخیر پژوهش‌های مختلفی را در مورد ابهام به انجام رسانده‌اند اما تا جایی که بررسی شد در هیچ‌یک از این تحقیقات فرضیه‌ی مشخصی برای تبیین شناختی ابهام ارائه نشده است و بیشتر به شرح و توصیف و کارکرد ابهام پرداخته‌اند و یا در حوزه روان-شناسی زبان در مورد پردازش و درک این واژه‌ها پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است. از این میان محققانی چون رو بنستاین و همکاران (۱۹۷۰) و یاسترزبمسی (۱۹۸۱) به مزیت شناختی ابهام اشاره داشتند که براساس آن تصمیم‌گیری تصویری برای واژگان دارای ابهام معنایی سریع‌تر از واژه‌های بدون ابهام است. گرن باخر (۱۹۸۴) هم اشاره دارد که واژه‌های مبهم نوعاً برای ذهن گویشور آشنا تر هستند. این موضوع و مزیت ابهام با کنترل متغیر آشنا بودن در آزمایش‌های مختلف برای تصمیم‌گیری تصویری واژگان به انجام رسیده است. البته این مزیت زمانی قابل مشاهده است که نیازی نیست مخاطب معنای واژه را ابهام‌زدایی کند و سپس آن را بر اساس معنی کل جمله بیابد. به همین دلیل بسیاری از مطالعات این مزیت را تأثیری پیش‌معنایی می‌دانند. در این مقاله به این موضوع پرداخته نخواهد شد.

از جمله زبان‌شناسانی که به ابهام و روابط معنایی پرداخته‌اند لاینز (۱۹۷۷)، تیلور (۲۰۰۳)، لیچ (۱۹۸۱)، سعید (۲۰۰۹) قابل ذکرند. برخی از زبان‌شناسان و محققان بر این باورند که معانی مرتبط با واژه‌ها انعطاف‌پذیر، بدون پایان و بسیار متکی به بافت پاره‌گفتار هستند. از این میان زبان‌شناسانی چون کلارک (۱۹۹۶)، کولسون (۲۰۰۰)، کرافت (۱۹۹۳، ۲۰۰۰)، کرافت و کروس (۲۰۰۴)، کروس (۱۹۸۶، ۲۰۰۲)، فوکونیه (۱۹۹۷)، فوکونیه و ترونر (۲۰۰۲)، گامپرز (۱۹۸۲)، لانگاکر (۱۹۸۷)، پوستویوفسکی (۱۹۹۵)، اسپربر و ویلسون (۱۹۹۵)، دونبار (۲۰۰۱) و ایوانز (۲۰۰۹، ۲۰۰۶) قابل ذکرند.

برای مثال، محققان شناخته‌شده حوزه شناختی و روان‌شناسی زبان در مقاله‌ای درباره ابهام چنین می‌نویسند که ابهام معنایی در زبان بسیار متداول است و توانایی ما برای درک واژه‌های دارای ابهام خصوصیت مهمی از نظام پردازشی زبان ماست. شواهدی مبنی بر اینکه چگونه ابهام، کنش زبان انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد می‌تواند بیانگر محدودیت‌هایی باشد که بر مدل‌های درک و تشخیص واژه‌ها اعمال می‌شوند (Rodd et al.,

246: 2002). به طور کلی رویکرد پژوهشی روان‌شناسان زبان در مورد ابهام و سایر روابط معنایی مبتنی بر پردازش و درک سخنور زبان است.

۳. دربارهٔ رویکرد شناختی

معناشناسی واژگانی^{۱۲} عبارت است از مطالعهٔ معنای واژه‌ها. به لحاظ توصیفی مهم‌ترین موضوعات مورد مطالعه در معناشناسی واژگانی شامل ساخت معنایی درونی واژگان یا مطالعهٔ روابط معنایی است که در دایرهٔ واژگان وجود دارد. اولین نوع مطالعات شامل مواردی چون روابط واژگانی، چندمعنایی (در تقابل با ابهام)، مجاز^{۱۳}، استعاره^{۱۴} و نمونهٔ اولیه بودن^{۱۵} است.

نکته‌ای که در مورد نگرش زبان‌شناسان شناختی مشترک است این فرض است که معنای یک عبارت زبانی ابتدا باید در ذهن کاربر زبان جست‌وجو شود. این فرض که معنای به‌عنوان واقعیت ذهنی و ساخت‌های ذهنی که کلام ما به آن‌ها اشاره دارد قابل درک‌اند. نقطهٔ اتکا و اشتراک تمامی نظریه‌های شناختی از جمله دستور شناختی، دستور ساختی^{۱۶} و نظریهٔ استعارای مفهومی^{۱۷} و غیره این است که زبان قوه‌ای جداگانه در ذهن نیست (Langacker, 1987: 13). از نظر شناختی‌ها اگرچه انسان دارای توانایی ذاتی زبان‌آموزی از بدو تولد است، اما تولید کامل نظام زبان به عوامل تجربی بستگی دارد که شامل عوامل فیزیولوژیکی و فرهنگی است و همین‌طور به قابلیت‌های شناختی وابسته است که منحصر به زبان نمی‌شوند. ممکن است در مواجهه با نحو شناختی، صرف شناختی و معناشناسی شناختی و غیره چنین برداشت شود که معناشناسی در حوزهٔ زبانی حوزه‌ای جداگانه و مستقل است در حالی که زبان‌شناسی شناختی دیدگاهی حوزه‌ای به مطالعات زبان ندارد.

در زبان‌شناسی شناختی معنا عبارت است از مقوله‌بندی کردن. بنابراین، تحلیل معنایی نیازمند ویژه ساختن معین ساختار مفهومی است. ساختار مفهومی که محتوای مفهومی عبارات زبانی را ایجاد می‌کند ممکن است طیفی از مفاهیم کاملاً ساده یا تجربه‌ای ادارکی تا خوشه‌های پیچیدهٔ دانش باشد. همان چیزی که از سوی لانگاکر (1987a, 1991) حوزه‌های شناختی و لیکاف (1987) الگوهای شناختی آرمانی که همان طرح‌واره‌های منسجم تجربه

است، عنوان می‌شود. زبان‌شناسی شناختی دربردارنده نگرشی دایره‌المعارفی به معنا نیز هست که بر اساس آن مفاهیمی که سازنده معانی عبارات هستند غالباً برگرفته و منشعب از دانش عام ما از جهان خارج یا همان دانش دایره‌المعارفی هستند. زبان‌شناسی شناختی تمایزی مشخص بین معنای دایره‌المعارفی و دانش زبانی را مردود می‌شمارد. در نگرش شناختی زمینه و مبنای بسیاری از مفاهیم ما در تجارب فرهنگی و زیستی و فیزیکی ماست. دانش از نظر بسیاری از معناشناسان شناختی در الگوهای تجارب ملموس ما ریشه دارد. این الگوها طرح‌واره‌های تصویری نامیده می‌شوند که به‌واسطه فعالیت حسی حرکتی ما پدیدار می‌شوند. همانگونه که ما در اشیاء دخل و تصرف می‌کنیم موقعیت خود را به لحاظ فضایی و زمانی تعیین می‌کنیم و تمرکز ادراکی خود را برای کاربردهای مختلف هدایت می‌کنیم (vid: Lakoff, 1987). حوزه‌های مفهومی که حاوی این طرح‌واره‌ها هستند، دربردارنده معنا هستند. بین حوزه‌های اولیه که به‌طور مستقیم دربردارنده تجارب بشری هستند و حوزه‌های ثانویه یا انتزاعی مانند فرایندها یا وضعیت‌های اجتماعی یا ذهنی که چنین نیستند تمایز قایل می‌شوند که البته همیشه قابل تشخیص نیست. حوزه‌های مفهومی نقشی اساسی در معنای عبارات دارند و محتوای مفهومی یک عبارت را به‌وجود می‌آورند. عبارات زبانی در چگونگی قابل تأویل شدن محتوای مفهومی نقش دارند و هر سازه یا عبارت زبانی ساخت قابل تأویل خود را ایجاد می‌کند. مفهوم‌سازی در ذهن گوینده و سخنور زبان سطوح مختلفی را نشان می‌دهد. به‌طور مثال، لفظ پرنده صورت مبنای مفهوم‌سازی برای انواع پرنده شکاری، اهلی و غیره است. ترجیح صورت مبنا توجیه شناختی و ارتباطی دارد. به‌طور مثال، با فرض مبنا بودن پرنده هم مفهوم حیوان و هم مفهوم پرنده‌ای خاص را به‌طور مستتر و با بار اطلاعاتی مناسب شاهدیم. به‌طور خلاصه رویکرد شناختی در حوزه معنا را می‌توان در این چند اصطلاح بازگو کرد: مقوله‌سازی^{۱۸} که شامل اطلاعات دایره‌المعارفی هم می‌شود و برساخته^{۱۹} که عبارت است از توانایی شناختی برای مقوله‌سازی تجارب به شیوه‌های مختلف است. طرح‌واره‌های تصویری که شامل الگوهای طرح‌واره‌ای از تجارب ملموس و فیزیکی است و مقوله‌بندی ساختمان نمونه اولیه. این اصول شامل حال تمام واحدهای زبانی از تکواژ تا واحدهای بزرگ‌تر می‌شود.

۴. ابهام معنایی واژگانی در فارسی و فرضیه‌ای شناختی

همانطور که بیان شد واژه‌های معمولاً چند معنا و هم‌آوا - هم‌نویسه دارای ابهام معنایی هستند. هم‌آوا - هم‌نویسی به واژه‌هایی گفته می‌شود که تلفظ و املا یکی‌سانی دارند، اما معانی آن‌ها کاملاً متفاوت است. چند معنایی به واژه‌هایی گفته می‌شود که دارای چند معنای حقیقی نه مجازی مرتبط به هم هستند که بین این معانی هم‌پوشانی معنایی وجود دارد (Lyons, 1977; Taylor, 2003).

بنابراین ممکن است چند واژه هم‌آوا - هم‌نویسه دارای معانی متمایز و در خارج از جمله و یا حتی درون جمله دارای ابهام باشند. مانند شانه که در واقع دو واژه با صورت یکسان است که یکی دال بر بخشی از بدن و دیگری دال بر ابزار آرایش مو است. از این واژه حتی در جمله «شانه‌ام شکست» نیز رفع ابهام نمی‌شود مگر اینکه در بافت زبانی و غیرزبانی ابهام‌زدایی شود. مثال: «شانه‌ام شکست و رفتم دکتر» و یا در جمله «شانه‌ام شکست و رفتم یکی دیگه خریدم». همانطور که ملاحظه می‌شود شانه در جمله اول و دوم ابهام ندارد، زیرا بافت زبانی ابهام را برطرف می‌کند. ممکن است حتی از واژه دارای ابهام در بافتی نه‌چندان کوتاه رفع ابهام شود. مثال: «شانه‌ام شکست اما کاریش نمی‌شد کرد باید بیشتر مواظب بودم جسم سختی بهش خورد اصلاً حواسم نبود مقابل آینه ایستاده بودم از بالای آینه تابلوی سنگین افتاد روش (همچنان دارای ابهام) وحشتناک درد می‌کنه باید زود برم دکتر (رفع ابهام)».

آنچه در مورد واژه‌های دارای ابهام هم‌آوا - هم‌نویسه می‌توان گفت این است که رفع ابهام از این واژه‌ها منوط به وجود بافت کافی زبانی است. نمونه‌ای دیگر از این واژه‌ها شیر است که در فارسی در واقع سه واژه هم‌آوا - هم‌نویسه با سه معنای مختلف است (شیر خوردنی، شیر جنگل و شیر آب). همانطور که مشخص است واژه شیر به‌تنهایی دارای ابهام است و به همراه صفت یا اسم دیگری بدون ابهام می‌شود (شیر خوردنی، شیر جنگل، شیر آب). در جمله «یک عدد شیر خریدم» اگر چه براساس تجربه زیستی شناختی فارسی‌زبانان معنای شیر خوراکی به ذهن متبادر می‌شود، اما جمله به لحاظ زبانی همچنان بین سه معنای مختلف دارای ابهام است. در سه جمله زیر ابهام از این واژه رفع می‌شود:

یک شیر خریدم و سرد خوردم

یک شیر خریدم تا ازش تو باغمون نگهداری کنم

یه شیر خریدم تا سر لوله آب ببندم

درست همانند مثال قبل عامل رفع ابهام از واژه شیر در جملات فوق بافت زبانی کافی است. در مورد واژه‌های چندمعنا که یک واژه دارای دو یا چند معنای مختلف و مرتبط به هم است نیز بافت تعیین‌گر معنای نهایی است. واژه چند معنا واژه‌ای است که چند معنی مرتبط با هم دارد. خلاف چند معنایی در هم‌آوا - هم‌نویسه، مفاهیم هیچ ارتباطی با هم ندارند و صرفاً صورت آن‌ها یکی است و می‌توان گفت ما با بیش از یک واژه مواجه‌ایم. به‌طور مثال، فضا در فارسی واژه‌ای چندمعناست که هم به معنای فضای اطراف زمین و هم مقیاسی هندسی و محیط پیرامونی است. این واژه با کمک بافت زبانی معنای نهایی خود را نمایان می‌سازد:

در «آرزوی سفر به فضا را داشتن» هندسه فضایی به هندسه اقلیدسی در فضای سه‌بعدی گفته می‌شود. فضایی که در آن جدا از طول و عرض، ارتفاع نیز وجود دارد.

موضوع مدنظر پژوهش حاضر این است که در موارد بسیاری، ابهام معنایی واژگانی ناشی از وجود معنای مجازی در کنار معنای حقیقی و معنای ضمنی در کنار معنای صریح است. به‌طور مثال، عبارت «نمک نریز» دارای معنای حقیقی نمک نریختن در غذا و معنای مجازی شوخی و مزه نریختن بی‌جاست. البته ابهام معنایی واژگانی نمک در این جمله با وجود بافت زبانی و یا غیرزبانی رفع می‌شود. در جمله «طرف گوله نمکه!» به دلیل اینکه صرفاً معنای مجازی بامزه بودن از این جمله استنباط می‌شود، ابهام معنایی واژگانی وجود ندارد. واژه «کتیف» در جمله «خیلی کتیفه!» دارای ابهام بین دو معنای حقیقی تمیز نبودن و معنای مجازی پست و رذل بودن است که البته با توجه به بافت رفع ابهام می‌شود. بنابراین، ابهام واژگانی را می‌توان در ارتباط با معنای حقیقی و مجازی واژه و یا معنای صریح و ضمنی در نظر گرفت. در این رابطه می‌توان معنای صریح و حقیقی را نمونه اولیه معنای یا معنای نمونه اولیه و معنای مجازی و یا ضمنی را معنای ثانویه و خاص‌تر در نظر گرفت.

ابهام واژگانی واژه‌های چندمعنا و هم‌آوا - هم‌نویسه به‌سادگی در حضور بافت رفع می‌شود، اما ابهام معنایی بین معنای حقیقی و مجازی و یا معنای صریح و ضمنی و انتخاب یکی از معانی محل تحقیق و پرسش است. به‌طور مثال، همانطور که معنای صریح پرنده نمونه اولیه در لغت‌نامه به‌عنوان حیوانی با مشخصات ظاهری خاص و دارای پر و بال و نوک

و قابلیت پرواز و غیره تعریف می‌شود و ما آن را از غیرپرنده می‌شناسیم معنای مجازی آن دربردارنده مفهوم آزادی و رها بودن و پر پرواز داشتن است که دارای بار معنایی مثبت است. همانطور که سگ در فرهنگ جهانی دارای معنای مجازی و ضمنی وفاداری و مراقبت است. به‌عنوان مثالی دیگر، لاشخور که دارای معنای صریح مرده‌خوار و غیره است معنای مجازی و ضمنی آن به شخصی گفته شود که بدون زحمت از دسترنج دیگران بهره می‌برد. معنای مجازی و ضمنی تا حدود زیادی برگرفته از معنای حقیقی و صریح است تا جایی که برخی زبان‌شناسان آن را بخشی از معنای صریح می‌دانند.

به منظور یافتن و تشخیص معانی مختلف در ساخت‌های زبانی، معناشناسی اساساً روابط میان دو عنصر را مدنظر قرار می‌دهند که عبارت‌اند از دال و مدلول. یک دال ممکن است دارای دو مدلول باشد یکی مدلول معنای صریح و دیگری مدلول معنای ضمنی. حتی ممکن است یک دال دارای چندین مدلول معنای صریح و مدلول‌های مختلف معنای ضمنی باشد. درواقع معنای صریح یک دال همان معانی هستند که در فرهنگ لغت مقابل واژه فهرست می‌شوند و معنای ضمنی نوعی معنای پنهان است که در فرهنگ لغت ثبت نمی‌شود. بنابراین، ابهام واژگانی را می‌توان به معنای حقیقی و معنای مجازی هم بسط داد؛ به این مفهوم که واژه دارای ابهام یا دارای معنی حقیقی و صریح و یا دارای معنایی مجازی و ضمنی است. به مثال‌های زیر توجه شود:

«خودتو جمع کن». در این جمله فعل جمع کردن دارای هر دو معنای حقیقی و مجازی است که با بافت رفع ابهام می‌شود. معنای حقیقی یعنی به صورت فیزیکی خود را جمع کردن و فشرده نشستن است و معنای مجازی و ضمنی یعنی تسلط روحی و روانی بر خود در شرایط سختی و دشواری است. این جمله می‌تواند دال بر هر دو معنی باشد و فعل جمع کردن دارای ابهام معنایی واژگانی است که با جمله زیر از آن رفع ابهام می‌شود: «خودتو جمع کن همه چیز درست میشه غصه نخور» (معنای مجازی). «درست بشین خودتو جمع کن» (معنای حقیقی و صریح).

«کمرش شکست». در این جمله کمر دارای دو معنای حقیقی و مجازی است. در معنای حقیقی به معنای شکستن واقعی و فیزیکی کمر در اثر حادثه و سانحه‌ایی است. معنای دوم که مجازی است عبارت از داغ و مصیبت دیدن است. بنابراین، کمر دارای ابهام بین معنای حقیقی

و مجازی است که با بافت رفع ابهام می‌شود. «تصادف کرد و کمرش شکست» (حقیقی).
«برادرش مرد و کمرش شکست» (مجازی).

نمونه واژگان زیر از بین صدها واژه که بیشتر صورت فعلی دارند به‌تنهایی و یا حتی در جمله‌ای خاص دارای ابهام معنایی واژگانی بین معنای صریح و ضمنی و یا معنای حقیقی و مجازی هستند:

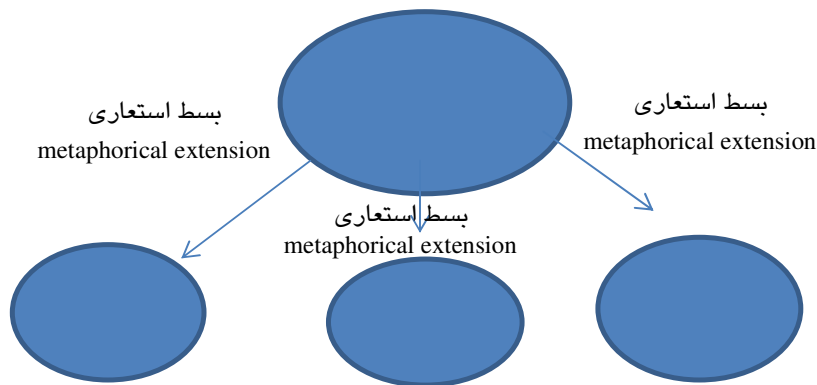
کوچک کردن، تعطیل بودن، نمک ریختن، فاتحه خوردن، نور بالا زدن، چشم نداشتن، سبک بودن، سنگین بودن، تلخ بودن، سرد بودن، گرم بودن، کلاه گذاشتن، مرض داشتن، کم آوردن، طلب داشتن، قاطی کردن، آش پختن برای کسی، سرکار گذاشتن (رفتن)، زمین خوردن، بازی کردن، آخر خط، دور زدن، پاک بودن، کثیف بودن، خوشحال بودن، فیوز پراندن، عمل داشتن، چتر باز، شناگر ماهر، دل دادن، دل داشتن، نون خوردن، صاف شدن، رنگ کردن، خط زدن، رگ داشتن، کف کردن، پراندن، در دسترس بودن، پر شدن، روضه خواندن و غیره.

در مورد ابهام واژگانی میان معنای حقیقی و معنای مجازی می‌توان از تحلیل دستور شناختی لانگاکر که همچنان مبنای رویکرد شناختی است، بهره گرفت. وی معتقد است که در بخش معنای زبانی یک عبارت شاهد پیچیدگی‌هایی هستیم. برخی زیرساخت‌های معنایی در یک مقوله برجسته‌تر از زیرساخت‌های دیگر هستند و نمونه اولیه معنا یا معنای نمونه اولیه آن ساخت زبانی هستند. به‌طور مثال، معنای نمونه اولیه صفت گرم در برابر حوزه دما (آب گرم یا تخت گرم) ویژه‌بندی می‌شوند که معنای اولیه آن هستند. معانی دیگری مانند احساسات گرم، رنگ گرم و یا صدای گرم معنای غیر نمونه اولیه هستند. این مفاهیم به صورت استعاری به نمونه اولیه مرتبط هستند. قطب معنایی صفت گرم صرفاً توسط معنای نمونه اولیه تعریف نمی‌شود، بلکه شبکه پیچیده‌ای از همه زیرساخت‌های معنایی را شامل شود. دستور شناختی لانگاکر ضمن تأکید بر معنای برجسته‌تر یا همان معنای نمونه اولیه به قیاسی که در بطن گسترش معنایی مقوله وجود دارد و به شبکه‌های طرح‌واره‌ای منجر می‌شود، بیشتر توجه دارد. به‌طور مثال اگر فعل کشتن را در نظر بگیریم، به عملی اشاره دارد که انسان از روی اراده، جان انسان دیگری را می‌گیرد. اگر معنای مبسوطی از این فعل را در نظر بگیریم شامل حیوانات نیز می‌شود. قیاس انسان با حیوان بر اساس ساخت معنایی عام‌تری است که تفاوت بین کاربرد این

فعل برای این دو مورد را خنثی می‌کند. این ساخت معنایی عام به رویدادی اشاره است که می‌توان جان یک جاندار را از او گرفت. به نظر لانگاکر این ساخت بالادستی یک طرح‌واره است و نتیجه آن شبکه‌ای طرح‌واره‌ای است. معانی و کاربردی خاص‌تر موجب بسط طرح‌واره می‌شوند. بنابراین، هر نوع طرح‌واره‌سازی شامل نمونه‌هایی مشخص است. علاوه بر این بافت‌های مختلف به گفته لانگاکر (1991, 2000) منطقه فعال متفاوتی را به نمایش می‌گذارند. بر همین اساس می‌توان گفت معنای حقیقی واژه دارای ابهام، معنای نمونه اولیه و معنای ضمنی و مجازی معنای خاص و استعاره‌ای و غیر نمونه اولیه است. درواقع، معنای صریح و اصلی ساخت بالادستی طرح‌واره و معنای ضمنی با کاربرد خاص‌تر حاصل بسط شبکه طرح‌واره‌ای است. به‌طور مثال، معنای نمونه اولیه و ترکیبی عبارت چشم نداشتن نبود و نداشتن چشم به‌عنوان عضوی از بدن است و معنای مجازی و حاصل بسط طرح‌واره بالادستی عبارت است از رشک و حسادت داشتن. به‌عنوان مثالی دیگر معنای نمونه اولیه و ترکیبی عبارت قند داشتن عبارت است از داشتن قند به کالایی مصرفی (تو خونه قند داری؟) و معنای ضمنی و ثانویه این عبارت داشتن دیابت است. بنابراین، هر عبارت حاوی یک واژه را که دارای ابهام معنایی واژگانی است می‌توان به‌عنوان یک طرح‌واره بالایی در نظر گرفت که به معنی یا معنای ضمنی و مجازی بسط پیدا می‌کند. در زبان‌شناسی شناختی شبکه طرح‌واره‌ای^{۲۰} بخشی از شبکه یکپارچه مفهومی است ... (Fauconnierr & Turner, 2002:164). اصطلاح ناماسازی^{۲۱} اشاره دارد به شیوه و طرز بیانی که گوینده، زبان را هنگام گفت‌وگو به‌کار می‌بندد تا هم گوینده و هم مخاطب به سمتی سوق پیدا کنند که بر جزئیاتی از صحنه متمرکز شوند؛ این تمرکز و توجه درواقع همان ناماسازی است.

معنای نمونه اولیه (معنای صریح و حقیقی)
 Prototype meaning (lexical and explicit meaning)

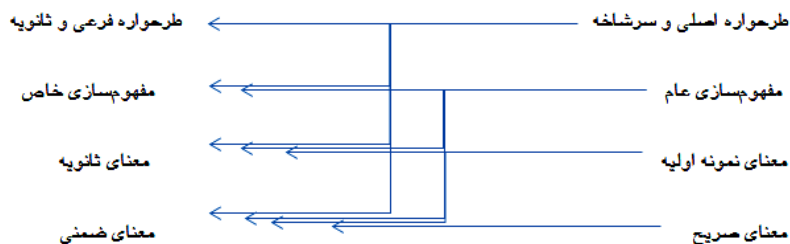

معنای ثانویه (معنای ضمنی و مجازی)
 Secondary meaning (implicit and figurative meaning)

نمودار ۱: بسط استعاری و اشتقاق معنای ثانویه

Figure 1: Metaphorical extension diagram

لانگاکر (1999:26) عنوان می‌کند زبان‌شناسی شناختی معنی را با مفهوم‌سازی^{۲۲} تعیین می‌کند و مفهوم‌سازی با هر پدیده و هر نوع تجربه ذهنی مرتبط است که می‌توان آن‌ها را به انواع مختلفی دسته‌بندی کرد. در طرح‌واره بالا معنای اولیه حاصل مفهوم‌سازی عام یک واژه یا عبارت و معنای ثانویه و مجازی و ضمنی حاصل بسط این مفهوم‌سازی عام و محصول مفهوم‌سازی خاص و ویژه شده است. در واقع، ابهام معنایی واژگانی بین معنای صریح و ضمنی ابهام، بین معنای نمونه اولیه و ثانویه و در سطح دیگر بین مفهوم‌سازی عام و خاص و در سطح طرح‌واره‌ای بین طرح‌واره اصلی و طرح‌واره (های) فرعی و منشعب است:

نمودار ۲: ارتباط معنای اولیه - ثانویه

Figure 2: primary-secondary diagram

طرحواره اصلی و سرشاخه (main schema)، طرحواره فرعی و ثانویه (secondary specific)، مفهوم‌سازی عام (general conceptualization)، مفهوم‌سازی خاص (conceptualization)، معنای نمونه اولیه (prototype meaning)، معنای ثانویه (secondary meaning)، معنای صریح (explicit meaning)، معنای ضمنی (implicit meaning).

در مورد ابهام معنایی برخی از واژگان و عبارات واژگانی در زبان فارسی و همچنین زبان‌های دیگر باید گفت که به غیر از موارد هم‌آوا - هم‌نویسی، ابهام حاصل وجود هم‌زمان دو معنای حقیقی و مجازی و یا صریح و ضمنی است که با فراهم شدن بافت کافی رفع می‌شود. بنابراین، واژه‌هایی که فقط یک معنای واژگانی و صریح دارند فاقد هر گونه ابهام معنایی هستند. لیچ (1981) هفت نوع معنا را برای واژگان برمی‌شمارد که یکی از آن‌ها معنای ضمنی است. به نظر وی معنای ضمنی نوعی معنای همایند است که به‌خصوص بیشتر از نوع عاطفی است. معنای ضمنی مفهومی فراتر از مفهوم اصلی واژه است مفهومی که با آن همایند می‌شود و بار معنایی عاطفی، اجتماعی، فرهنگی و غیره را به‌صورت مثبت یا منفی در کنار مفهوم اصلی به آن می‌افزاید. در ادامه با ارائه فرضیه‌ای بر مبنای رویکرد شناختی، ابهام واژگانی تحلیل و بررسی می‌شود. معرفی این فرضیه دستاورد مقاله حاضر است.

این فرضیه را می‌توان فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی خواند. بر اساس این فرضیه، زمانی که به‌طور مثال، سخنور زبان فارسی واژه و یا عبارت واژگانی دارای ابهام را می‌شنود یا می‌خواند ذهن سخنور و قوه شناختی زبانی وی در وهله اول معنای نمونه اولیه آن واژه را پردازش می‌کند. در این لایه معنای حقیقی و صریح بازیابی می‌شود؛ اگر بافت

کافی موجود باشد همین معنا و یا مفهوم تثبیت و خوانش می‌شود و چنانچه بافت کافی موجود نباشد هم‌زمان لایه دوم و یا به سخنی دقیق‌تر طرح‌واره فرعی فعال می‌شود و خوانش معنایی در هر دو لایه و سطح عام و خاص و صریح و ضمنی صورت می‌گیرد. هر دو لایه خوانش در ذهن سخنور فعال است و اگر بر ساخته و تجربه ادراکی سخنور را خنثی در نظر بگیریم واژه و عبارت واژگانی در این شرایط دارای خوانش دوگانه و ابهام معنایی است. به‌طور مثال سخنور فارسی زبان در مورد عبارت سرکار رفتن دارای دو خوانش هم‌زمان و دارای ترتیب حقیقی و مجازی (۱) سر کار و شغلی حضور پیدا کردن و (۲) دست انداختن و شخص را به بازی گرفتن است. این خوانش در حالت بی‌نشان و پیش‌فرض است. ممکن است در شخصی و بر اساس تجربه ادراکی و نحوه ارتباطات قبلی ابتدا معنای مجازی و ضمنی سپس معنای نمونه اولیه خوانش شود که در این حالت خوانش نشاندار است. با فراهم شدن بافت در نهایت یک معنا تثبیت و خوانش می‌شود. مزیت فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی در این است که به طور هم‌زمان دسترسی به معنای حقیقی و مجازی و یا معنای صریح و ضمنی را لحاظ می‌کند. ابهام معنایی هنگامی پدیدار می‌شود که امکان انتخاب بین معنای حقیقی و مجازی و یا معنای صریح و ضمنی به‌طور هم‌زمان در ذهن گویشور فعال است. زمانی که سخنگوی فارسی به بافت کافی دسترسی پیدا می‌کند ابهام عبارت زبانی مدنظر رفع می‌شود. بنابراین، فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی بیانگر ابهام معنایی بین معنای نمونه اولیه و ثانویه یک واژه یا عبارت زبانی است. به‌طور مثال، عبارت سنگین بودن به خودی خود دارای ابهام معنایی بین دو معنای مختلف حقیقی و مجازی است. معنای صریح و حقیقی این عبارت در جمله «طرف سنگینه» در واقع سنگین بودن به لحاظ وزنی و جسمی است و معنای مجازی دال بر رفتار و شخصیت پخته و متین است. اگر از سخنگوی فارسی زبان بدون پیش‌فرض و وجود بافت زبانی و غیرزبانی سؤال شود که معنای این عبارت چیست در پاسخ خواهد گفت از چه لحاظ؟ و در این صورت ابتدا به معنای اصلی و حقیقی و سپس به معنای مجازی و ثانویه آن اشاره می‌کند. بنابراین، در هنگام این پرسش و پاسخ، خوانش دوگانه واقع می‌شود و هر دو معنا را غالباً و نوعاً به طور هم‌زمان و با اولویت حقیقی سپس مجازی خوانش می‌کند که بیانگر ابهام معنایی است که البته این ترتیب بسته به تجارب فرهنگی زیستی سخنگو ممکن است متفاوت باشد. خوانش

دوگانه با فراهم شدن بافت زبانی برای سخنگو مبدل به خوانش نهایی و واحد می‌شود. مثال:
 طرف سنگینه خیلی پرخوره (معنای حقیقی).

طرف سنگینه خیلی رفتارش بالغ و پخته است (معنای مجازی).

عبارت متضاد سنگین بودن دارای ابهام معنایی واژگانی سبک بودن است. وقتی گفته شود طرف خیلی سبک است، ممکن است به لحاظ تجربه مخاطب معنای مجازی برجسته‌تر باشد و اگر از سخنگوی مدنظر پرسیده شود این عبارت چند معنا دارد ابتدا به معنای مجازی و سپس به معنای حقیقی اشاره کند. رویکرد شناختی بر این مدعاست که زبان را می‌توان به این صورت توصیف کرد که مفهوم‌بندی‌های مختلفی از تجربه را رمزگزاری می‌کند. این مفهوم‌بندی تحت تأثیر مفهوم ساز یا گوینده است. نوعی درونی‌سازی ذهنی که از منظر گوینده است و به فضا و زمان جهت می‌بخشد. ویژگی اشیای پیرامون و برجستگی آن‌ها (Talmy, 2000) در نحوه برداشت آن‌ها و پیش زمینه بودن یا نبودن مؤثر است. به‌طور مثال امکان پیش‌زمینه‌سازی پول خیلی بیشتر است که ما می‌گوییم پول داخل کیف است به جای اینکه گفته شود کیف حاوی پول است. همینطور معنای اولیه هر واژه یا عبارت زبانی نسبت به معنای ثانویه آن پیش‌زمینه و پیش‌فرض است و مبنای مقوله‌بندی و فعال شدن خوانش معنایی است، اما همانطور که اشاره شد در عین مبنا بودن معنای اولیه در مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی ممکن هست در خوانش دوگانه براساس تجربه سخنور ابتدا معنای مجازی برجسته و خوانش شود.

به عنوان مثالی دیگر، زمین خوردن دارای معنای حقیقی به زمین خوردن و معنای مجازی (شکست خوردن) است که با خوانش دوگانه دارای ابهام است، اما با افزوده شدن بافت، ابهام معنایی رفع می‌شود:

هر وقت زمین خوردی لباس‌ها را عوض کن (معنای حقیقی).

هر وقت زمین خوردی دوباره سعی کن بلند شی و از نو بسازی (معنای مجازی).

درواقع فعل مرکب زمین خوردن در دو جمله بالا دارای ابهام معنایی واژگانی نیست، زیرا بافت امکان خوانش دوگانه را نمی‌دهد و صرفاً یک خوانش برای هر جمله و عبارت ممکن است.

بر اساس مطالبی که تاکنون بیان شد روشن است که دلیل وجود ابهام معنایی واژگانی،

بسط استعاری از مفهوم عام و اصلی به مفهوم یا مفاهیم خاص است. در واقع، واژه یا عبارتی واژگانی با معنای نمونه اولیه و حقیقی در اثر بسط استعاره‌ای و انشعاب طرح‌واره‌ای دارای معنای ثانویه و مجازی و ضمنی می‌شود. وجود معنی یا معانی مجازی و ضمنی و نبود بافت زبانی موجب فعال شدن فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی در ذهن سخنور و در نتیجه بروز ابهام می‌شود.

در مواردی نیز بافت غیرزبانی سبب رفع ابهام از واژه یا عبارت دارای ابهام می‌شود. در این موارد خوانش دوگانه فعال نخواهد شد. به‌طور مثال، اگر فردی به مغازه جگرکی برود و سؤال کند «جگر داری؟» قطعاً معنای حقیقی مدنظر گوینده هست که همان موجود بودن جگر گاو یا گوسفند است و معنای مجازی این عبارت با توجه به بافت غیرزبانی فعال نمی‌شود. اما اگر فردی هنگام دعوی فیزیکی به طرف مقابل بگوید «جگر داری» منظور وی معنای مجازی و شجاعت داشتن است.

نمونه‌هایی که تاکنون ارائه شد بیشتر حاوی معنای مجازی در کنار معنای نمونه اولیه و حقیقی است. مثالی که اکنون آورده می‌شود بیانگر وجود ابهام معنایی در انتخاب معنای حقیقی و صریح و یا معنای ضمنی است. همانطور که گفته شد معنای ضمنی مفهومی فراتر از مفهوم اصلی واژه است مفهومی که با آن هم‌بند می‌شود و بار معنایی عاطفی، اجتماعی، فرهنگی و غیره را به صورت مثبت یا منفی در کنار مفهوم اصلی به آن می‌افزاید. اگر از سخنور فارسی‌زبان سؤال شود که شما رنگ قرمز رو دوست داری یا آبی، بسته به بافت زبانی و غیرزبانی این عبارت حاوی هر دو معنای صریح و ضمنی است که معنای حقیقی و صریح خود رنگ قرمز یا آبی و معنای ضمنی دوستدار تیم قرمزها یا آبی‌ها بودن است. چنانچه در بافت زبانی از واژه طرفدار استفاده شود، معنی ضمنی مدنظر است (طرفدار قرمزی یا آبی؟). بنابراین یک واژه که دارای معنای ضمنی هم باشد و به‌طور هم‌زمان امکان خوانش هر دو معنا باشد دارای ابهام معنایی واژگانی است و فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی در مورد آن صدق می‌کند.

۵. نتیجه

در این مقاله عنوان شد که علاوه بر ابهام واژگانی شناخته‌شده در سنت مطالعات

معناشناسی در مورد واژه‌های هم‌آوا - هم‌نویسه، نوع دیگری از ابهام معنایی واژگانی در مورد یک واژه یا عبارت واژگانی قابل طرح و بررسی است. این ابهام وجود هم‌زمان معانی حقیقی و مجازی و یا صریح و ضمنی در یک واژه یا عبارت واژگانی است. در واقع واژه یا عبارت دارای ابهام معنایی واژگانی به‌طور هم‌زمان حاوی هر دو معنی است و صرفاً در اثر بافت زبانی یا غیرزبانی ابهام معنایی واژه مورد نظر برطرف می‌شود. در این پژوهش فرضیه‌ای شناختی با عنوان فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی با اتکا بر مبانی دستور شناختی لانگاکر ارائه شد که مبتنی بر گزاره‌های زیر است:

۱. فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی در مورد واژه یا عبارات واژگانی دارای هر دو معنای حقیقی و مجازی و یا معنای ضمنی و صریح صدق می‌کند.

۲. اولین معنایی که برای واژه یا عبارت واژگانی دارای ابهام بر اساس این فرضیه در ذهن سخنگو خوانش می‌شود نوعاً و غالباً معنای نمونه اولیه و معنای حقیقی است مگر اینکه برساخته ذهنی سخنور غیر از این باشد.

۳. وجود بافت زبانی و یا غیرزبانی کافی از واژه و عبارت واژگانی دارای ابهام رفع ابهام می‌کند.

۴. دلیل وجود ابهام معنایی واژگانی بسط استعاری از مفهوم عام و اصلی به مفهوم یا مفاهیم خاص است. وجود بسط استعاری و انشعاب طرح‌واره‌ای دارای معنای ثانویه و مجازی و ضمنی مبنای وجود فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی است.

۵. مزیت فرضیه خوانش دوگانه در این است که به‌طور هم‌زمان دسترسی به معنای صریح و ضمنی را لحاظ می‌کند.

همانطور که قبلاً اشاره شد در زبان‌شناسی شناختی صورت و مفهوم مبنا و یا به سخنی تخصصی‌تر معنای نمونه اولیه و طرح‌واره اصلی اهمیت ویژه‌ای دارد. منشأ بسط استعاری نیز معنای نمونه اولیه است و از آن منشعب می‌شود. فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی مؤید این یافته است که معنای نمونه اولیه و معنای ثانویه و به سخنی دیگر معنای حقیقی و مجازی و یا معنای صریح و ضمنی از هم تفکیک‌ناپذیرند و همین پیوند معنایی که بخشی از دانش شناختی و زبانی سخنگو زبان است خود را به‌صورت ابهام معنایی واژگانی نمایان می‌سازد که با فرضیه خوانش دوگانه ابهام معنایی واژگانی توجیه می‌شود

۶. پی‌نوشت‌ها

1. Context Sensitivity
2. Vagueness
3. Reference
4. Literal meaning
5. Figurative meaning
6. homonymy
7. Explicit meaning
8. Implicit meaning
9. polysemy
10. Barthes
11. propositional meaning ,denotation, cognitive meaning
12. Lexical semantics
13. *metonymy*
14. metaphor
15. prototype
16. *construction grammar*
17. *Conceptual metaphor theory*
18. categorization
19. construal
20. Frame network
21. profiling
22. conceptualization

۷. منابع

- بهبودی، م. (۱۳۸۶). ابهام در زبان فارسی و انگلیسی (با نگاهی تطبیقی به ترتیب واژه‌ها و گروه اسمی). *فصلنامه مطالعاتی ادبیات تطبیقی*، ۲، ۹-۲۰.
- سبزواری، م. (۱۳۹۷). بررسی انواع چندمعنایی در فارسی معیار با رویکرد شناختی. *جستارهای زبانی*، ۹، ۲۵۱-۲۷۱.
- شیرینی، ق. (۱۳۹۰). اهمیت و انواع ابهام در پژوهش‌ها. *فنون ادبی*، ۲، ۱۵-۳۶.
- صفوی، ک. (۱۳۸۷). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: سوره مهر.
- فلاحتی فومنی، م. ر. (۱۳۸۵). ابهام در ماشین ترجمه. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۳، ۲۱-۳۸.

References

- Barthes, R. (1974). *S/Z* (trans. R. Miller). New York: Hill and Wang.
- Behboudi, M. (2007). Ambiguity in Persian and English Languages (From a comparative view to the word order and noun phrases). *Quartly Journal of compsarative literature studies*, 1(2), 9-20. [In Persian].
- Clark, H. (1996). *Using language*. Cambridge: CUP.
- Coulson, S. (2000). *Semantic leaps: Frame-shifting and conceptual blending in meaning-construction*. Cambridge: CUP.
- Croft, W. (1993) The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, 4, 335-70.
- Croft, W. (2000). *Explaining language change: An evolutionary approach*. London: Longman.
- Cruse, D. A. (2002). Aspects of the Micro-structure of Word meanings. In Y. Ravin & C. Leacock (eds.), *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*, 30-51. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: CUP.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dirven, R., & Verspoor, M. (2004). *Cognitive exploration of language and linguistics*. Amsterdam: JohnBenjamins.
- Dunbar, G. (2001). Towards a cognitive analysis of polysemy, ambiguity and vagueness. *Cognitive Linguistics*, 12, 1-14.
- Evans, V. (2006). Lexical concepts, cognitive models and meaning-construction, *Cognitive Linguistics*, 17 (4), 491-534.
- Evans, V. (2009). *How words Mean: Lexical concepts, cognitive models and meaning construction*. Oxford University Press, Oxford.
- Evans, V. (2013). *Language and time: A cognitive linguistic approach*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Falahati, M. (2006). Ambiguity in machine translation. *Library and Information Sciences*, 9(3), 21-38 [In Persian].
- Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think. Conceptual blending and the Mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, Ch. (1985). Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6, 222-254.
- Fillmore, C.J., & Kay, P. (1995). *Construction grammar*. Manuscript: University of California, Berkeley.
- Geeraerts, D. (2017). *Ten lectures on cognitive sociolinguistics*. Brill online books.
- Geeraerts, D., & Hubert, C. (2007). *The oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gernsbacher, M. A. (1984). Resolving 20 years of inconsistent interactions between lexical familiarity and orthography, concreteness, and polysemy. *Journal of Experimental Psychology: General*, 113, 254-281.
- Gumperz, John. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge : CUP.
- Hart, C. (2010). *Critical discourse analysis and cognitive science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jastrzemski, J. E. (1981). Multiple meanings, number of related meanings, frequency of occurrence, and the lexicon. *Cognitive Psychology*, 13, 278-305.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

- Langacker, R. (1991). *Foundations of cognitive grammar, Volume II*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R. (2000). 'A Dynamic Usage-based Model'. In M. Barlow and S.
- Leech, G. (1974). *Semantics*, London: Penguin, pp.xii + 386 (2nd edition, entitled *Semantics: the Study of Meaning*, 1981)
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge university press. Cambridge
- Pustejovsky, J. (1995). *The generative lexicon*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Rodd, J., Gaskell, G. & Marslen-Wilson, W. (2002). Making sense of semantic ambiguity: Semantic competition in lexical access. *Journal of Memory and Language*, 46, 245–266.
- Scalise, S., Bisetto, A., & Guevara, E. (2005). Selection in Compounding and Derivation, In Dressler W. U., D. et al. (eds.). *Morphology and its Demarcation*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 133-50.
- Recanati, F. (2004). *Literal meaning*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubenstein, H., Garfield, L., & Millikan, J. A. (1970). Homographic entries in the internal lexicon. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 9, 487–494.
- Sabzevari, M. (2018). Types of polysemy in standard Persian: A cognitive approach. *Language Related Research*, 9 (3), 251-271. [In Persian].
- Saeed, J. I. (2009). *Semantics*. 3rd edition. Wiley Blackwell. London.
- Safavi, K. (2008). *An Introduction to Semantics*. Soureh Publication. Tehran. [In Persian].
- Shiri, G. (2011). The importance and types of ambiguity in the researches. *Literary Art*, 2(5), 15-36 [In Persian].
- Simpson, P. (1993). *Language, ideology and point of view*. London: Routledge.
- Sperber, D., & Deirdre, W. (1995). *Relevance: Communication and cognition*, 2nd edition. Oxford: Blackwell.

- Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition, *Cognitive Science*, 12, 49–100.
- Talmy, L. (2000). *Towards a cognitive semantics, Vol. 1: Concept structuring systems*. Cambridge: MIT Press.
- Taylor, J.R. (2003). *Linguistic categorization*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Tuggy, D. (1993). Ambiguity, polysemy and vagueness, *Cognitive Linguistics*, 4, 273–290.